

Abbas Zamanov Mirzə Ələkbər Sabir irsinin görkəmli tədqiqatçısı kimi

Arzu Hacıyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: Arzuhaci@gmail.com

Annotasiya. Böyük satirik, Azərbaycan tənqidi satirasının banisi Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığının Ə.Şərif, C.Xəndan, Ə.Mirəhmədov kimi tədqiqatçıları sırasında Abbas Zamanovun da imzası vardır. Sabirşünaslıqda alimin xidmətləri əvəzsizdir. Sabir və onun müasirləri haqqında əldə edilən yeni materiallara görə biz prof.A.Zamanova borcluyuq. A.Zamanov Sabirin şəxsiyyəti və ədəbi irsi ilə bağlı yeni, orijinal materiallar əldə etməklə yanaşı, Sabir haqqında xatirələri toplamış, yaradıcılığını təhlil etmiş, onunla bağlı bir sıra mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirmişdir. M.Ə.Sabirin elmi tərcümeyi-halı A.Zamanovun topladığı sənədlər əsasında yazılmışdır. A.Zamanov namizədlik işi kimi təqdim etdiyi “Sabir və müasirləri” əsərinə görə Elmi şuranın qərarı ilə ilk müdafiəsində 1965-ci ildə Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almışdır. Bu, Azərbaycan elmində analoqu olmayan bir hadisə idi. Tədqiqat işi özünün əhatə dairəsi, mündəricəsi, elmi sanbalı ilə müəllifinə bu adı qazandırmışdı.

50-ci illərdən elmi yaradıcılığa başlayan A.Zamanov M.Ə.Sabir yaradıcılığı haqqında müxtəlif aspektli məqalələrlə dövrü mətbuatda dəfələrlə çıxış edib. 70-ci illərdən etibarən onun şair haqqında ayrı-ayrı kitabları nəşr olunmuşdur: “Sabir və müasirləri” (1973), “Əməl dostları” (1979), “Sabir gülür” (1981), “Sabir xatirələrində” (1982), “Sabir bu gün” (1985).

A.Zamanov, həm də “Hophopnamə”nin yeni nəşrini “kəşf edən” alim kimi tanınır. Bu tapıntıya qədər ədəbi aləmə “Hophopnamə”nin beş nəşri məlum idi. A.Zamanov əsərin Amerikada çıxmış altıncı variantını üzə çıxarmış, həmyerlilərini tapıntısı ilə sevindirmişdi. A.Zamanov eləcə də İraqda, Türkiyədə, Tehranda və başqa ölkələrdə M.Ə.Sabir haqqında yazılan tədqiqatları, şairin nəşr edilən əsərlərini araşdırır, tədqiqata cəlb edirdi. Həmin əsərlər arasında Məmmədli Fərzanənin 1979-cu ildə nəşr etdirdiyi “Hophopnamə”, 1980-ci ildə Əli Təbrizlinin nəşri, Rəhim Məlik Rzazadənin “İnqilabın kəsərli dili Hophop” monoqrafiyasının adları çəkilir. A.Zamanov, həmçinin, 1975-ci ildə Ankarada tibb elmləri doktoru, professor Əbdülməcid Doğru tərəfindən nəşr edilən “Hophopnamə”ni və ona Doğrunun yazdığı müqəddiməni böyük şairin ölkəmizin sərhədlərindən kənarda layiqli təqdimatı kimi dəyərləndirir.

Açar sözlər: A.Zamanov, sabirşünaslıq, Sabirin elmi tərcümeyi-halı, “Hophopnamə”nin altıncı nəşri, “Nə işim var?!” , Sabir və Füzuli

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.02.2026; qəbul edilib – 27.02.2026

Abbas Zamanov as a prominent researcher of Mirza Alakbar Sabir's heritage

Arzu Hacıyeva

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: Arzuhaci@gmail.com

Abstract. The creative work of Mirza Alakbar Sabir, the great satirist and founder of Azerbaijani critical satire, was studied by researchers such as A.Sharif, J.Khandan, A.Mirahmedov, and one of them was Abbas Zamanov. The services of scientist in Sabir studies are irreplaceable. According to the information obtained

about Sabir and his contemporaries, we owe this to professor, A.Zamanov. A.Zamanov obtained new, original materials about his personality and literary legacy, collected memoirs about him, analyzed his creativity and clarified a number of controversial issues related to him. Mirza Alakbar Sabir's scientific biography was written based on the documents collected by A.Zamanov. A.Zamanov for his work "Sabir and his contemporaries" submitted as a candidate dissertation, was awarded the scientific degree of doctor of philological sciences at the first defense by decision of the Academic Council, in 1965. This was an unprecedented event in Azerbaijani science. The research work, with its scope, content, and scholarly merit, earned its author this title.

A.Zamanov began his scientific creativity in the 1950s and he published his different articles on Mirza Alakbar Sabir's creativity in periodical press. From the 1970s onwards, his separate books about him were published: "Sabir and his contemporaries" (1973), "Friends in Deed" (1979), "Sabir laughs" (1981), "Sabir in Memories" (1982), "Sabir today" (1985).

A.Zamanov is also known as a scholar who discovers the new edition of "Hophopname". Up to this discovery, five editions of "Hophopname" were known in the literary world. A.Zamanov revealed the sixth published version of the work in America and rejoiced his compatriots with his discovery. A.Zamanov reviewed written articles on M.A.Sabir and the poet's published works in Iraq, Türkiye, Tehran and other countries and included in research. Among those works is mentioned the "Hophopname" by Mammadali Ferzane published in 1979, Ali Tabrizi's publication in 1980, the monograph "The sharp language of revolution – Hophop" by Rahim Malik Rzazade. Abdulmajid Dogru, doctor of medical sciences, professor published the "Hophopname" in Ankara in 1975, and A.Zamanov evaluates this work and introduction written by Dogru to this work as a worthy presentation of the great poet beyond the borders of our country.

Keywords: A.Zamanov, Sabir studies, scientific biography of Sabir, sixth edition of "Hophopname", "What is it to me?!", Sabir and Fuzuli

Article history: received – 15.02.2026; accepted – 27.02.2026

Giriş / Introduction

Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, tənqidçi, Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, "Xəbərlər" Mətbuat Agentliyinin Azərbaycan şurasının sədri, Atatürk adına Türkiyə Yüksək Humanitar Elmlər Cəmiyyəti Dil Qurumunun müxbir üzvü, Konya Səlcuq Universitetinin Fəxri doktoru, Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Abbas Zamanov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının tanınmış simalarından biridir. Ədəbiyyatşünaslığın istənilən sahəsində Abbas Zamanov imzasına rast gəlmək mümkündür. Alimin yaradıcılıq diapazonu olduqca genişdir. Tədqiqatçı kimi onun üçün mövzu məhdudiyyəti yoxdur. XX əsr Azərbaycan ədibləri içərisində A.Zamanovun tədqiqatından kənarda qalan, demək olar ki, heç bir şəxsiyyət olmamışdır. Alim yalnız XX əsr ədəbi simalarının deyil, bəzi orta əsrlər klassiklərinin də yaradıcılığını tədqiqat obyektinə seçmişdir. C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev, Ə.Qəmküsar, Ü.Hacıbəyov, S.S.Axundov, A.Şaiqlə yanaşı, M.P.Vaqifin də həyat və fəaliyyətini tədqiq etməklə bərabər, alimin bu ədiblərin əsərlərinin üzə çıxarılıb nəşr edilməsində mətnşünas kimi fəaliyyət göstərmişdir. A.Zamanov, eləcə də yaradıcılığında tədqiqatlardan kənarda qalmış və ya az tədqiq olunmuş sənətkarların irsinin öyrənilməsinə və nəşrinə xüsusi yer vermişdir.

Əsas hissə / Main part

"Professor Abbas Zamanovun monoqrafik əsərləri və məqalələri yüksək vətəndaşlıq mövqeyindən və milli mənafeələr nəzərə alınmaqla arxiv sənədləri və dövrü mətbuat materialları əsas götürülməklə yazılmış dəyərli elmi nümunələrdir. O, Sovet dövründə yaşayıb-yaratmış ədəbiyyatşünaslar içərisində ən cəsarətli, kəsərli, açıq danışmaqdan qorxmayan, haqq sözü şax deməkdən

çəkinməyən vətəndaş-alim olduğu üçün əsərlərində ideologiyadan qat-qat çox gerçəklik, elmi həqiqətlər öz əksini tapmışdır” [3, s.310].

Azərbaycan ədəbiyyatının dünyada təbliği işində Abbas Zamanovun xidmətləri əvəzsizdir. Onun milli ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin Azərbaycanın hədudlarından kənarda tanınması, təbliği məqsədilə yaratdığı əlaqələr heç bir sərhəd tanımırdı. Azərbaycanda bu istiqamətdə onun qədər fəaliyyət göstərən ikinci bir ziyalı tapmaq çətindir. Mütəmadi olaraq xarici həmkarları ilə kitab mübadiləsi aparan professorun bu fəaliyyətini əks etdirən yüzlərlə məktubu vardır. Cənubi Azərbaycandan başlamış, Amerikaya qədər müxtəlif ölkələrlə ədəbi əlaqələr yaradan alim xaricdə yaşayan həmkarlarını Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri ilə təmin etmiş, eləcə də ədəbiyyatımızın xaricdə nəşr olunan nümunələrini ölkəmizə gətirtmişdir. Azərbaycanla bağlı kiçik bir məlumatı əldə etmək üçün o, bütün qüvvəsini səfərbər edirdi.

“O da maraqlıdır ki, Abbas müəllimin timsalında alimlik və vətəndaşlıq yaddaşının yalnız tarixi yox, coğrafi sərhədləri də miqyaslı və çoxcəhətlidir... Azərbaycan kitabını dünyaya yaymaqda və tanımaqda tək Abbas Zamanov az qala bütöv bir təşkilat qədər faydalı iş görür. Təsədüfi deyil ki, Kərkük xoryatlarını nəşr edən iraqı ziyalılar da, “Hophopnamə”ni Amerikada çap etdirən təbrizli mücahidlər də öz ilk nüsxələrini Azərbaycana – Abbas Zamanova göndərirlər” [4]. A.Zamanovun milli ədəbiyyatımız haqqında məqalələri xarici ölkə mətbuatlarında sıx-sıx nəşr olunmuşdur. Təkcə 80-ci illərdə alimin İraqda, İranda, Türkiyədə, Bolqarıstanda, Avstriyada və Almaniyada 40-dan artıq elmi məqaləsi dərc olunmuşdur.

Böyük satirik, Azərbaycan tənqidi satirasının banisi Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığının Ə.Şərif, C.Xəndan, Ə.Mirəhmədov kimi tədqiqatçıları sırasında Abbas Zamanovun da imzası vardır. Sabirşünaslıqda alimin xidmətləri əvəzsizdir. Sabir və onun müasirləri haqqında əldə edilən yeni materiallara görə biz prof.A.Zamanova borcluyuq. A.Zamanov Sabirin şəxsiyyəti və ədəbi irsi ilə bağlı yeni, orijinal materiallar əldə etməklə yanaşı, Sabir haqqında xatirələri toplamış, yaradıcılığını təhlil etmiş, onunla bağlı bir sıra mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirmişdir.

Alim “Sabir və müasirləri” adlı tədqiqat işində M.Ə.Sabirin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə əlaqəli bütün məsələləri əhatə etməyə çalışmışdır. Namizədlik işi kimi təqdim etdiyi bu əsərə görə Elmi şuranın qərarı ilə ona ilk müdafiəsində 1965-ci ildə Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi verilmişdir. Bu, Azərbaycan elmində analoqu olmayan bir hadisə idi. Tədqiqat işi özünün əhatə dairəsi, mündəricəsi, elmi sanbalı ilə müəllifinə bu adı qazandırmışdı. Sabir haqqında elm aləminə məlum olmayan faktlarla zəngin olan kitabda böyük şairin həyat və yaradıcılığı ön plana çəkilsə də, şairi yetişdirən ədəbi mühit və müasirləri ilə qarşılıqlı münasibətləri də araşdırılmışdır.

Tədqiqat işinin müdafiəsində alimlər müəllifin və dissertasiyanın dəyərindən ağız dolusu danışmışdılar. K.Məmmədov belə bir fikir səsləndirmişdi: “Hamıya məlumdur ki, indiyə qədər Sabirin elmi tərcümeyi-halı yazılmamışdır. Sabir haqqında bir sıra kitabların, monoqrafiyaların yazılmasına baxmayaraq, hələ də bu gün inqilabçı şairimizin elmi tərcümeyi-halı əlimizdə yoxdur. Abbas müəllimin əlavə hissəsində olan sənədlər bizə haqq verir ki, bu sənəd əsasında onun elmi tərcümeyi-halı yazılsın” [1, siy.2, sənəd 173, s.18].

Opponentləri M.Şirəliyev, M.Paşayev, M.Cəfərovun yüksək rəy verdikləri bu tədqiqatın yaxşı cəhətlərindən biri odur ki, müəllif şairin müasirləri olan yaşlı nəslin nümayəndələrini danışdırmış, itib-batmaq üzrə olan xatirələri yazıya almışdır.

Əsər barədə Ə.Dəmirçizadə də maraqlı fikirlər səsləndirir: “Bu əsəri nəzərdən keçirərkən ... burada verilən məlumat üçün adam düşünür ki, Sabir haqqında hələ biz az bilirik, çox şey var imiş, lakin indiyə qədər ədəbiyyatımızda, mətbuatımızda öz əksini tamamilə və layiqilə tapmamışdır....Bizim müəyyən dövrdə olan yanlış təsəvvürümüzü düzəltmək nöqteyi-nəzərindən və bizim tariximizi müəyyən səviyyədə araşdırmaq nöqteyi-nəzərindən, mən şəxsən belə güman edirdim ki, bu fəaliyyət tədqiqat nəticəsində çox faydalıdır” [1, siy.2, sənəd 173, s.16].

Özü də Sabir irsinin tədqiqatçısı olan Ə.Şərif sabirşünaslıqda A.Zamanovun xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: “A.Zamanovun tapdığı, topladığı, nəşr və şərh etdiyi bu materiallar sabirşünaslıq elmi üçün elə zəngin bir xəzinədir ki, bundan sonra Sabiri öyrənmək fikrinə düşən hər bir tədqiqatçı və alim bu materiallara müraciət etməli olacaqdır” [5].

50-ci illərdən elmi yaradıcılığa başlayan A.Zamanov M.Ə.Sabir yaradıcılığı haqqında müxtəlif aspektli məqalələrlə dövrü mətbuatda dəfələrlə çıxış edib. 70-ci illərdən etibarən onun şair haqqında ayrı-ayrı kitabları nəşr olunmuşdur: “Sabir və müasirləri” (1973), “Əməl dostları” (1979), “Sabir gülür” (1981), “Sabir xatirələrdə” (1982), “Sabir bu gün” (1985).

Qeyd etmək lazımdır ki, A.Zamanov, həm də “Hophopnamə”nin yeni nəşrini “kəşf edən” alim kimi tanınır. Bu tapıntıya qədər ədəbi aləmə “Hophopnamə”nin beş nəşri məlum idi. A.Zamanov əsərin Amerikada çıxmış altıncı variantını üzə çıxarmış, həmyerlilərini tapıntısı ilə sevindirmişdi. 1984-cü ildə Venetsiya Universitetinin müəllimi, türkoloq Campihero Bellingeri Bakıya ezamiyyətə gəlir və həmkarları ilə söhbət əsnasında Venetsiya Universitetinin kitabxanasında “Hophopnamə”nin Amerikada nəşr olunmuş nüsxəsinin mövcud olması barədə məlumat verir. Abbas müəllim ondan bu nüsxəni əldə etmək üçün kömək istəyir. Vətəninə dönməyə Bellingeri Abbas müəllimə həmin nüsxəni göndərə bilmir, lakin kitabın cildinin, titul səhifəsinin və mündəricatının fotosurətini göndərir. Məlum olur ki, həmin nüsxə 1977-ci ildə ABŞ-ın İllinoys ştatının Belleville şəhərində İran azadxahlar təşkilatı tərəfindən nəşr etdirilmişdir. Nüsxənin özünü əldə etmək üçün Abbas müəllim İran, Türkiyə, İraq, ABŞ və başqa yerlərdəki həmkarlarına məktubla müraciət edir. Doqquz ay davam edən axtarış, nəhayət, uğurla nəticələnir. Berlində yaşayan Hüseyn Əqdəsi həmin nüsxəni əldə edir və Azərbaycana göndərir. A.Zamanov bu nüsxə üzərində işləyir və onun digər nüsxələrdən fərqlərini müəyyənləşdirir. “Hophopnamə”nin Amerika nüsxəsinin mənfə və müsbət cəhətlərini göstərən alim qeyd edir ki, burada Sabir, çox doğru olaraq, zəhmətkeş xalqları dostluğa, qardaşlığa, bir-birinə mehriban olmağa çağıran beynəlmiləli şair kimi oxuculara təqdim edilir. Digər tərəfdən, Sabir yaradıcılığında dini motivlərin axtarılması və ön plana çəkilməsi də alimin diqqətindən yayınmayıb. A.Zamanov bunu nəşirlərin Sabiri mürtəce ruhanilərdən qorumaq cəhdi ilə izah edir.

M.Ə.Sabir yaradıcılığının ideya istiqamətləri, özünəməxsus cəhətləri “Sabir bu gün” monoqrafiyasında öz əksini geniş şəkildə tapmışdır. Burada şairin həyatı, yaradıcılığı xronologiya üzrə təqdim olunur. A.Zamanov Sabirin ədəbi fəaliyyətini “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin zəminində işıqlandırır. Sabiri qüdrətli satirik şair hesab edən alim onu da qeyd edir ki, şairin “hər bir satirası mürəkkəb ictimai hadisələrlə dolu olan zamanın əks-sədası idi, xalqını öz qurtuluşu uğrunda mübarizəyə çağıran cəsarətli bir vətəndaşın gur səsi idi” [7, s.15].

Alimə görə, Sabir yaradıcılığının əsas ideyasını xalqın azadlığı və rifahı təşkil edir, “Yaşasın şəhriyari-hürriyyət!” misrası isə Sabir yaradıcılığı üçün epigraf sayıla bilər. Sabir gülüşünü xarakteri etibarilə incələyən alimi bu gülüşün mahiyyəti və tənqid hədəfləri düşündürür. Başqa sözlə, A.Zamanov Sabirin kimə, nəyə və necə gülməsi məsələsi ətrafında düşüncələrini paylaşır: “Cəhalətin zil qaranlığına qər qalmış köhnə aləmin elə bir üfunətli sahəsi yoxdur ki, Sabir satirasının mərmiləri ora düşməsin. Şairin yazıb yaratdığı dövrdə ictimai həyatın elə bir guşəsi yoxdur ki, Sabirin acı gülüşləri ora nüfuz etməmiş olsun” [7, s.15].

Müəllif, eyni zamanda Sabir gülüşünü “böyük-küçük, milli məhdudiyyət, coğrafi sərhəd tanımayan gülüş” adlandırır. Bu gülüşün hər bir satirada fərqli xarakter aldığını qeyd edir. Alimə görə, məsələn, “Bəlayi-fəqrə düşdün, razı ol, biçarə, səbr eylə!” şeirindəki gülüş yanıqlı, göz yaşları ilə ısladılmış gülüşdürsə, “Dərhaqiqət pis imiş qanları iranlıların!” şeirindəki gülüş acı bir istehzadan ibarətdir. A.Zamanov Sabirin sənətkarlığından söz açarkən, onun şeirdə gülüşdən ciddi əhvala, bəzən də ciddi əhvaldan satiraya keçmək bacarığını vurğulayır. Müəllifə görə, “Mən belə əsrarı qana bilmirəm” misrası ilə başlanan şeiri bu qəbildəndir.

A.Zamanov İranlı alim Yəhya Aiyənpurun 1971-ci ildə Tehrandə nəşr olunan “Səbadan Nimayədək” əsəri haqqında söz açır, kitabda C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabir haqqında ayrıca öçerklərin yer aldığını qeyd edir. Yazdığı sətirlərdən duyulur ki, Sabir haqqında öçerkin İran ədəbiyyatı tarixindən bəhs edən kitabda verilməsi alimi bir qədər narahat edir. Sanki özünü və oxucuları bu narahatlıqdan qurtarmaq məqsədilə ardınca yazır: “Azərbaycanın böyük milli şairi, ictimai inqilabi-satiranın ustası, “Molla Nəsrəddin” jurnalının daimi əməkdaşı M.Ə.Sabir məşrutə dövrü İran ədəbiyyatına güclü təsir göstərmiş, onun yaradıcılığı İranla, İranın məşrutə dövrü tarixi ilə qırılmaz tellərlə bağlı olmuşdur” [7, s.16].

“Ədəbiyyatımızın tarixində inqilabi-satirik poeziyanın banisi, heç kəsə oxşamayan novator bir sənətkar kimi cahanşümul şöhrət qazanan M.Ə.Sabir klassik irsdən ustalıqla faydalanıb, onu yaşadığı zamanın ruhuna, ictimai və estetik tələblərinə uyğun olaraq davam və inkişaf etdirmişdir”, – yazan alim [7, s.28] klassik irsdən bacarıqla istifadə edən Sabirin yaradıcılığı etibarilə böyük şair Məhəmməd Füzuliyə bənzərliyindən də söz açır. Sabir irsində Füzuliyə məxsus elementlərin çoxluq təşkil etdiyini vurğulayan alim şairin ədəbi fəaliyyətini bu baxımdan iki dövrə ayırır və qeyd edir ki, Füzulinin təsiri hər iki dövrdə Sabir yaradıcılığında duyulur. Lakin həmin təsir hər bir dövrdə fərqli mahiyyətdədir. Müəllif Sabirin ilk dövrdə dahi şairin tilsiminə düşən epigonçu şairlərdən birinə çevrildiyi haqqında fikir söyləyir. Yaradıcılığının sonrakı mərhələsində Füzuliyə yazdığı bənzətmələri alim “sabiranə” bənzətmələr adlandırır və bu əsərləri yüksək sənət nümunələri kimi qiymətləndirir. O yazır: “Füzuli qəzəlinin son dərəcə təsirli və oynaq forması Sabir qəzəlinin öldürücü kinayə və istehza qüdrətilə birləşmiş, nəticədə zamanın tələbinə müvafiq, orijinal, kəsərli bir ictimai satira meydana gəlmişdir. Qəlb şairinin incə qəzəlidən bu şəkildə istifadə etməyi ancaq Sabir kimi qüdrətli qələm sahibi bacarardı” [7, s.32].

“Aşıqın incə hisslərini, məşuqənin füsunkar gözəlliyini tərənnüm edən bu qəzəldən kobud insanların eybəcər sifətlərini tənqid üçün istifadə etmək, bəlkə Sabirə qədər heç kəsin ağına gəlməmişdi. Sabirin sələflərinə belə bir təklif edilsə idi, heç şübhəsiz ki, onlar bu təklifi təəccüblə qarşılayardılar. Sabir yaradıcılığına bələd olmayanlar indi də belə bir şeyin mümkün olmasına şübhə edirlər. Abbas Zamanov Füzuli ilə Sabiri müqayisə edərkən sanki yeni bir Füzuli və yeni bir Sabir kəşf edir: gözlərimiz qarşısında bütün dövrlərə hakim olan Füzuli və bütün dövrlərdə təzə-tər görünən Sabir ucalır” [2, s.29].

A.Zamanov Sabirin Füzuli poeziyasından kortəbii şəkildə deyil, tənqid hədəfinin ictimai vəziyyətinə, psixologiyasına uyğun gələn nümunələrdən istifadə etdiyini yazır və fikrini əyani şəkildə göstərir. Məsələn, o göstərir ki, Füzulinin “Ah eylədiyim sərvə-xuramanın üçündür” qəzəli gözünü dövlətlilərin süfrəsinə dikən, bir qarın çörək üçün vicdanını satan yaltaq bir mollaının halını təsvir etmək üçün uyğun ahəngə, formaya malik olduğu üçün şair onu seçmişdir. Alim Sabirin Füzuliyə yazdığı digər nəzirələrdən də sitatlar vermiş, fikirlərini əyaniləşdirmişdir.

A.Zamanov M.Ə.Sabirin əsərlərinin nəşri, tədqiqi məsələləri ilə də maraqlanmış, xüsusilə Cənubi Azərbaycanda çap edilən nəşrlərini araşdırmışdır. Alim qeyd edir ki, inqilablar, üsyanlar baş verdikdə hər zaman Sabir yada düşür, “Hophopnamə” köməyə gəlir. Bu da, Abbas müəllimin fikrincə, Sabir satiralarının inqilabi pafosu, azadlığa çağırış ruhu ilə bağlıdır. Müəllifə görə, bu səbəbdəndir ki, Cənubi Azərbaycanda Sabir tez-tez xatırlanır.

A.Zamanov eləcə də İraqda, Türkiyədə, Tehrandə və başqa ölkələrdə Sabir haqqında yazılan tədqiqatları, şairin nəşr edilən əsərlərini araşdırır, təhlil edirdi. Həmin tədqiqatlar arasında Məmmədəli Fərzanənin 1979-cu ildə nəşr etdirdiyi “Hophopnamə”, 1980-ci ildə Əli Təbrizlinin nəşri, Rəhim Məlik Rzazadənin “İnqilabın kəsərli dili Hophop” monoqrafiyasının adları çəkilir və alim, xüsusilə R.M.Rzazadənin monoqrafiyasını bəyəndiyi yazır, bu monoqrafiyanı “sabirşünaslığın irəliyə doğru atılan yeni bir addımı” kimi dəyərləndirir.

Təbrizdə yaşayan Əli Naxçıvani qocaman ədib Qulam Məmmədliyə yazdığı məktubda ondan, min tümənə olsa belə, “Hophopnamə”nin bir köhnə nəşrini istəyir. Bununla bağlı Q.Məmmədli

Abbas müəllimə müraciət edir. O, “Hophopnamə”nin bir nüsxəsini Naxçıvanıya göndərir və kitaba belə bir dərkənar qoyur: “Sabiri sevnələrə biz “Hophopnamə”ni təmənnasız göndəririk”.

A.Zamanov Azərbaycanın hüduqlarından kənarə Sabirin həyat və yaradıcılığına dair aparılan tədqiqatlar sırasında 1975-ci ildə Ankarada tıbb elmləri doktoru, professor Əbdülməcıd Doğru tərəfindən nəşr edilən “Hophopnamə” və ona Doğrunun yazdığı müqəddimədən söhbət açır və böyük şairin ölkəmizin sərhədlərindən kənarə belə layiqincə təqdimatı alimi çox sevirir.

Görkəmli alim Sabir yaradıcılığı ilə bağı mübahisəli məsələlərə də aydınlıq gətirmişdir. Məşhur “Nə işim var?!” satirasının müəllifinin kimliyi ədəbiyyatşünaslığın mübahisəli məsələlərindən biri olmuşdur. Məsələyə A.Zamanovun bir sabirşünas kimi yanaşması da maraq doğurur. Qeyd etmək lazımdır ki, şeirin müəllifinin kimliyi məsələsi ilə bağı A.Zamanov Ə.Şərif, M.Qasimov kimi tədqiqatçıların sırasındaır. C.Xəndan, Ə.Mirəhmədov, S.Hüseyn, M.Məmmədovdan fərqli olaraq, bu alimlər satiranın Sabir qələminə məxsus olmadığı qənaətindəirlər. Şeirin Sabirə aid olduğunu inkar edən alimlər, əsasən, C.Məmmədquluzadənin Sabir haqqında məqaləsindəki fikirlərə istinad edirlər.

A.Zamanov da məsələ ilə əlaqədar öz mövqeyini əsaslandırmaq üçün dəlillər gətirir, müxtəlif faktlara istinad edir. Tərəfdarları kimi, Abbas müəllim də C.Məmmədquluzadənin sözlərinə istinad edir, onun səhv edə bilmə ehtimalını rədd edir. İkinci dəlil kimi, Ö.F.Nəmanzadənin fikirlərini əsas gətirir və qeyd edir ki, Ömər Faiq Sabirin 1911-ci ilə kimi “Molla Nəsrəddin”də dərc olunan şeirlərindən tərtib etdiyi siyahıya bu şeiri daxil etməmişdir. Bundan əlavə, alim şeirin imzasız olduğunu vurğulayır və yazır ki, əgər “Nə işim var?!” Sabirin olsaydı, Mirzə Cəlil və və Ömər Faiq onu imzasız verməzdilər. Bu haqda yazdığı “Bir mübahisə haqqında” adlı məqaləsinin sonunda satira haqqında fikirlərini bölüşür və “Nə işim var?!” şeirinin Ömər Faiq Nəmanzadəyə aid olması ehtimalını irəli sürür. Görkəmli sabirşünas Ə.Şərif “Sabir haqqında dissertasiya” məqaləsində bu məsələ ilə bağı A.Zamanovla müəyyən qədər həmrəyliyi bildirir, lakin şeirin Ömər Faiqə məxsus olması fikrini tamamilə rədd edir: “A.Zamanov belə bir sual da verir: “Nə işim var?!” satirası Mirzə Cəlilindir, yaxud Ömər Faiqin? Bu sual yersizdir, çünki nə başqa alimlər, nə Ömər Faiqin özü bu şeirin Ömər Faiqin tərəfindən yazıldığını iddia etmir” [5].

A.Zamanov, Sabirin tədqiqatçılarından biri kimi, şair haqqında yazılan bədii əsərləri, monoqrafiyaları, məqalələri izləyir, onlar haqqında rəylər, resenziyalarla mətbuatda ardıcıl çıxış edirdi. Şair haqqında çap olunan heç bir material Abbas müəllimin diqqətindən kənar qalmırdı. Sabirin şəxsiyyəti, ədəbi irsi ilə bağı bəzi qənaətlərlə razılaşırdısa, sözünü deməkdən çəkinmirdi. Mir Cəlalin Sabirlə bağı “Yolumuz həyanadı?” bədii əsəri haqqında alim özünün “Biz Sabiri belə təsəvvür etmirik” məqaləsi ilə mətbuatda çıxış edir. Bu tənqidin özü də tənqiddə məruz qalır. “Kommunist” qəzetində dərc olunan həmin məqaləni o vaxt Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Həyatının sədri, yazıçı M.Hüseyn ciddi şəkildə tənqid edir və “zərərli” bir məqalə adlandırır. A.Zamanov “Kommunist” qəzetində dərc etdirdiyi “Mehdi Hüseynə açıq məktub”da M.Hüseynin onu tamamilə əsassız tənqid etdiyini yazırdı. Belə ki, alimə görə, əsərdə Sabirin din xadimi tərəfindən nəzakətlə qəbul olunması səhnəsi yersizdir və bu epizod şairin həyatının düzgün işıqlandırılmasına maneçilik törədir, onu təhrif edir. Abbas müəllim Sabirin gerçək simasının, real həyatının canlandırılmasına çalışırdı.

Çox hörmət bəslədiyi müəllimi M.Cəlalla, uzun illər yaxın dost olduğu Ə.Şəriflə fikir ayrılığı A.Zamanovun bir alim kimi elmi həqiqətlərə verdiyi dəyərdən, bir insan kimi möhkəm əqidəsindən xəbər verirdi. Bu, onların arasında heç bir incikliyə və narazılığa səbəb olmurdu. Sevimli müəllimini həmişə hörmətlə yad edən A.Zamanov M.Cəlalin 70 illik yubileyinə həsr etdiyi məqaləsində onun elmə verdiyi töhfələrdən ürək dolusu yazırdı: “Qocaman ədibimizin 70 illiyini qeyd edərkən, onun yaradıcılıq yoluna ümumi bir nəzər salıb, ıftixar hissi ilə deyə bilərik ki, müasir ədəbiyyatımızın yaranması, ideya saflığı, zəngin söz xəzinələrindən birinə çevrilməsi uğrunda

gedən mürəkkəb mübarizələrin şanlı tarixində Mir Cəlalın özünəməxsus dəst-xəti, özünəməxsus yeri vardır” [6, s.11].

Böyük şairin həyat və fəaliyyətinin hər bir xırda detalını belə nəzərdən qaçırmayan A.Zamanov elmi obyektivliyin qorunması yolunda heç nədən çəkinmir, doğru bildiklərini deyirdi. “İmzasız məktublar” adlı məqaləsində Sabirin həyatının bir qaranlıq səhifəsindən söhbət açır. Sənətkarlıq zirvəsinə yüksəldilmiş şair Sabir bu məqalədə adi bir insan kimi oxucunun gözü önündə canlandırılır. Məqalədə qeyd olunduğuna görə, Sabir Suraxanı məktəbində işlədiyi vaxt hədə, təhdidlə dolu imzasız məktublar alır. Məktubda ona məktəbi tərk etməsini, əgər tərk etməzsə, onun üçün pis olacağı yazılır. A.Zamanov bəzi dəlillər əsasında həmin məktubların H.Vəzirov tərəfindən yazıldığını ehtimal edir. Bu fikir böyük mübahisələrə səbəb olur. Hələ dissertasiyasının müzakirəsində opponenti prof. M.Cəfərov bu məsələ ilə əlaqədar öz iradəni bildirmişdi. A.Zamanov bu iradə belə cavab verir: “Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, dissertasiyada imzasız məktubların H.Vəzirov tərəfindən yazılması qəti şəkildə deyil, bir ehtimal kimi göstərilmişdir. Belə bir ehtimalı irəli sürməyə əsas verən dəlillər haqqında dissertasiyada müfəssəl danışılmışdır” [1, siy.2, sənəd 173, s.11]. Çıxışının sonunda o, həmin ehtimalın gələcək filoloqlar tərəfindən araşdırılacağına ümid bəslədiyini bildirmişdir.

Nəticə / Conclusion

Görkəmli alimlər Ə.Cəfər və K.Məmmədov tədqiqatçının bu fikri ilə razılaşmamışlar. Prof. Ə.Cəfər qeyd edir ki, Sabirin yaxın dostu olan A.Səhhət həm də H.Vəzirovla dostluq münasibətlərində olmuşdur. Bu faktdan çıxış edən Ə.Cəfər həmin ehtimalın qeyri-mümkün olduğunu bildirmişdir.

A.Zamanova qədər ədəbiyyat tariximizdə M.Ə.Sabir haqqında çox az, həm də təhrif olunmuş faktlar məlum idi. Böyük şairin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsində, ədəbi irsinin mükəmməl şəkildə meydana çıxarılmasında A.Zamanovun xidmətləri əvəzsizdir. O, şairin fəaliyyətinə dair ən xırda detalı belə önəmsəmiş, onun haqqında arxiv materialları, xatirələr toplamışdır. M.Ə.Sabirin elmi tərcümeyi-halı A.Zamanovun topladığı sənədlər əsasında yazılmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. DƏİA, fond 526.
2. Əliyev K. Abbas Zamanov olmasaydı. – Bakı: Elm, 2011.
3. Həbibbəyli İ. A.Zamanov dünyası. A.Zamanov. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Çinar-Çap, 2003.
4. Qarayev Y., Salmanov Ş. Varislik. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 31 oktyabr, 1986, № 44.
5. Şərif Ə. Sabir haqqında dissertasiya. “Ədəbiyyat və incəsənət”, 1965, 27 noyabr, № 48.
6. Zamanov A. Cənubdan səslər. – Bakı: MBM, 2010.
7. Zamanov A. Sabir bu gün. – Bakı: Gənclik, 1985.